

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 11.01.2023

Kabul / Accepted: 01.03.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1232399

**M. FUAT KÜRKÇÜOĞLU'NUN "ÇAPIT TOP" KİTABINDA
HALKBİLİMSEL UNSURLAR**

Ömer KIRMIZI*

Öz

Halk kültürü ürünlerinin farklı disiplin ve alanlarda kullanımı; folklorun doğası gereği ilişkili olduğu bilim dallarının çokluğu ve insanla bağlantılı olan her şeye temas etmesiyle ilgilidir. Tarihi süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve yeni devletin ulus-devlet paradigması üzerine kurulması, dikkatleri halka ve halka ait olan unsurlara yöneltmiştir. Bu da beraberinde folklorik unsurların farklı alanlarda kullanımını mümkün kılmıştır. Yapılan incelemelerde dizi, sinema, tiyatro, resim, reklamcılık vd. alanlarda halk kültürü unsurlarından yararlandığı görülmüştür. Bu itibarla Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze değin halk kültürü ürünleri edebî eserlerin de beslediği temel kaynakların başında gelmektedir. Halk kültürü ürünlerinin edebî eserlerin malzemesi olarak kullanılması, ulusal kimlik ve bilinç oluşturmada başvurulan yollardan biridir. Bu kapsamda edebiyatçıların eserleri incelendiğinde Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yazarların bu yolla eserlerini zenginleştirdikleri görülecektir. İncelemeye konu olan anı-roman bu duyarlılıkla oluşturulan eserlerden biridir. Bu çalışmada M. Fuat Kürkçüoğlu'nun kaleme aldığı "Çapıt Top" isimli anı-roman, bünyesindeki halk kültürü unsurları açısından incelenmiştir. İsmiyle de belli bir döneme göndermede bulunan Çapıt Top adlı eser, Şanlıurfa'nın 1950'li yıllarına ait görünümünü somut ve somut olmayan kültür unsurları açısından yansıtmaya itibarıyla zengin bir eserdir. Bu zenginlik eser içerisinde zaman zaman doğrudan bilgiler verilerek bazen de günümüzle karşılaştırmalar yoluyla ele alınmıştır. Kurgunun asıl ögesi olan gelenek teması, değişim ve dönüşümle ilişkilendirilerek bahsedilen dönemin kültürel panoraması çizilmiştir. Eserde halkbilimi kadrolarının neredeyse tamamına temas edecek zenginlikte malzeme roman kurgusu içerisinde okuyucuya sunulmuştur. İncelememizde "Çapıt Top" isimli eserde geçen halkbilimi unsurları, halkbiliminin kadroları bağlamında başlıklandırılarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu kapsamda kitabın "anonim halk edebiyatı, bayramlar/ törenler/ kutlamalar, sosyal değerler/ sosyal tipler/ stereotipler, geçiş dönemleri, giyim-kuşam unsurları, oyun/ eğlence, dinî ritüeller/ inanışlar, meslekler, halk mutfağı ve sofrası ritüelleri, halk hekimliği, halk mimarisi, halk takvimi" gibi unsurlar açısından zengin bilgiler ihtiva ettiği ortaya konulmuştur. Bu yönüyle Şanlıurfa yöresindeki kültürel değişim ve dönüşüm tespit edilmiştir. İncelememiz sonucunda bu tip eserlerin karşılaştırmalı çalışmalar yapacak bilim adamları için önemli bir kaynak olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Halkbilimi, Şanlıurfa, edebiyat, Çapıt Top, değişim ve dönüşüm

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, omerkrmz@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3393-6043

FOLKLORE ELEMENTS IN M. FUAT KÜRKÇÜOĞLU'S BOOK "ÇAPIT TOP"

Abstract

The use of folk culture pieces in different disciplines and fields is related to the multiplicity of scientific branches through which folkloric elements concern, as naturally, and its contiguity with everything linked with human. In the historical process, the literary interest focused on public and on the folkloric elements as a result of the collapse of the Ottoman Empire and the establishment of the new state on a nation-state paradigm. This has made it possible to use folkloric elements in different areas. In the reviews carried out, it was observed that the elements of folk culture were used in the fields of series, cinema, theater, painting, advertising, etc. At this point, the pieces of folk culture have been one of the main sources from which literary works are utilizing since the first years of the Republic to the present day. The use of folk culture works as the material of literary works is one of the ways to create national identity and consciousness. In this context, when the works of literati are examined, it will be seen that the authors have enriched their works in this way since the foundation of the Republic. The memoir-novel, which is the subject of the review, is one of the works created with this sensitivity. In this study, the memoir-novel "Çapıt Top" written by M. Fuat Kürkçüoğlu is examined in terms of the elements of folk culture within. The work titled Çapıt Top, which refers to a certain period with its name, is a precious work in terms of reflecting the appearance of Şanlıurfa in 1950s from the aspects of material and spiritual cultural facts. This valuable content is discussed both by giving immediate information in the work and carrying out comparisons with today. The theme of tradition, which is the main element of the fiction, is associated with change and transformation and the cultural panorama of the mentioned period is described. In the work, a big amount of substantial material that will concern almost all of the folklore fields is presented to readers in the fiction of the novel. In our study, the folklore pieces in the work titled "Çapıt Top" were discussed and evaluated by being titled in the context of the fields of folklore. In this context, it has been revealed that the book contains valuable information in terms of elements such as "anonymous folk literature, holidays /ceremonies /celebrations, social values / social types/stereotypes, transitional periods, clothing elements, games/entertainment, religious rituals/beliefs, professions, folk cuisine and table rituals, folk medicine, folk architecture, folk calendar". In this respect, cultural change and transformation in the Şanlıurfa region has been determined. As a result of our analysis, it has been revealed that these types of works are an important source for researchers who conduct comparative studies.

Keywords: Folklore, Şanlıurfa, literature, Çapıt Top, change and transformation

Giriş

İmparatorlukların yıkılıp ulus-devletleri kurulduğu 20. yüzyılın başlarında temeli atılan halkbilimi; tarih, dilbilim, dinbilim, sosyoloji, etnoloji, antropoloji, edebiyat gibi ilişkide olduğu farklı bilim dallarının yöntem, bulgu ve araçlarından yararlanmaktadır. Halkbilimi, disiplinler arası çalışma prensibi sebebiyle farklı saha ve alanlarla ilişki kurarak inceleme ve çözümlenmeler yapar. Kurduğu bu ilişki ağı sayesinde "dizi, sinema, tiyatro, resim, reklamcılık" gibi farklı alanlarda halk kültürü unsurlarının kullanımına dair incelemeler yaygınlaşmaktadır.

Ülkemizde ve dünyada sosyal bilimlerin diğer şubelerine göre henüz "yeni" bir alan olarak değerlendirilen halkbilimi, "halk" teriminin kavramsal çerçevesine oturması ile beraber bağımsız bir sosyal bilimler disiplini olarak yaygın bir etki imkânına kavuşmuştur. Türkiye'deki üniversitelerde kurumsal yapılanma itibarı ile sayısal olarak zayıf bir temsil gücüne sahip gibi görünse de insana/topluma/halka temas eden her konuda söyleyecek sözü olan halkbilimi; disiplinler arası yaklaşımın elverdiği ölçüde araştırma ve uygulama imkânlarını geliştirmektedir.

Halkbilimi ürünleri, erken Cumhuriyet dönemi başta olmak üzere farklı dönemlerde yazarların eserlerini oluştururken başvurdukları ve beslendikleri temel kaynaklardan olmuştur. Bu bağlamda gerek Millî Edebiyat dönemi gerekse de sonraki süreçte "sosyal gerçekçi yazarların" eserlerinde devrin folklor anlayışıyla paralel olarak köy, köylü ve kırsal yaşam farklı boyutlarıyla yansıtılmıştır. Modern edebiyat temsilcilerinin de, bu kavramları farklı bir bağlamla ele almalarına rağmen, bu duruma bigâne kaldıkları söylenemez.

Bu makalede halkbilimi unsurları açısından incelenen M. Fuat Kürkçüoğlu'nun yazdığı "Çapıt Top" isimli anı-roman, halkbiliminin kadroları açısından zengin bilgiler içermesiyle dikkat çekmektedir. Bu kadroların Şanlıurfa'daki yetmiş yıllık değişim ve dönüşümü, anı-romanda kurgu ve gerçeğin harmanlanmasıyla ortaya konulmuştur. "Çapıt Top" adlı eser, halk kültürü unsurlarının bir roman kurgusu içerisinde aktarımı, bu unsurların bir bağlam içerisinde okuyucuya sunumu konusunda da başarılı bir eserdir.

Makalede "Çapıt Top" isimli eserdeki halkbilimi unsurları "anonim halk edebiyatı, bayramlar/törenler/kutlamalar, sosyal değerler/sosyal tipler/stereotipler, geçiş dönemleri, giyim-kuşam unsurları, oyun/eğence, dinî ritüeller/inanışlar, meslekler, halk mutfağı/sofra ritüelleri, halk hekimliği, halk mimarisi, halk takvimi" başlıklarında incelenmiştir. Eserin, bu başlıklar sadedinde zengin bir halkbilimi malzemesi içerdiği verilen örneklerden de görülmüştür. Bu bağlamda M. Fuat Kürkçüoğlu'na ait "Çapıt Top" isimli eserin, halk kültürü unsurlarının edebî araçlarla gelecek kuşaklara aktarımına içeriğindeki ürünler itibarıyla zengin bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

1. Bağlam Özellikleri

1.1. Yazar Hakkında Bilgi

M. Fuat Kürkçüoğlu, 1950 yılında Şanlıurfa'da doğdu. Babası Hasan oğlu Bekir Sıtkı, annesi Tütüncü Hacı Yusuf Savaş'ın kızı İslim'dir. Beş erkek kardeşin (Mehmet Nihat, Ahmet Cihat, Mustafa Kemal, Süleyman Sabri) ortancası olan M. Fuat; ilk, orta ve lise eğitimini memleketinde tamamladı; öğretmen okulundan mezun olmasını müteakip 1969 yılında öğretmenliğe başladı. 1974 yılında öğretmen Şennur Hanım'la evlendi ve bu evlilikten Bekir Suat (1977) ve Ayşegül (1983) adında iki evlat sahibi oldu. Şanlıurfa'nın farklı okullarında 25 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra 1995 yılında emekli oldu (Kürkçüoğlu, 2018: 447).

Küçük yaşlardan itibaren müziğe, şiire, resme meraklı olan Kürkçüoğlu; bu merakının semeresini emekli olduktan sonra hız verdiği faaliyetlerle aldı. Özellikle resim alanında temasını "Urfa sokakları, camileri ve tarihî mekânları" olarak belirlediği sergilerle birçok sanatsevere ulaştı. Şanlıurfalı ressam arkadaşlarıyla kurduğu ve bir süre başkanlığını da yaptığı Şanlıurfa Ressamlar Derneği (ŞURDER) kanalıyla "Urfa Ressamları Gözü ile Urfa Tabloları" projesinde ve birçok karma sergide yer aldı (KK-2)

M. Fuat Kürkçüoğlu'nun lise yıllarında başlayan şiir ve müzik çalışmaları da emeklilikten sonra meyve vermeye başladı. 2010 yılında "Çiğköfte Tadında Şiirler" kitabını yayımlayan yazar, halk müziği ve

sanat müziği alanında yüze yakın beste üretti. Bestelediği ezgiler birçok sanatçı tarafından icra edilen Kürkçüoğlu'nun eserleri çeşitli yarışmalarda derece ve mansiyon ödülleri aldı (KK-2).

2008 yılından beri Şanlıurfa'daki mahallî gazetelerde kültür ve sanat içerikli yazılar yazan Kürkçüoğlu'nun "Çiğköfte Tadında Şiirler (2010)" "Çapıt Top (2018)", "Urfa Uray Oteli (2019)", "Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi/Onikiler ve Dalyan Mustafa (2022)" adında yayımlanmış dört kitabı bulunmakta, "Bursalı Gelin" isimli romanı da basım aşamasındadır. Kürkçüoğlu, sanat çalışmalarını Şanlıurfa'da sürdürmektedir (KK-1).

1.2. Eser Hakkında Bilgi

"Çapıt Top", 1956 yılında M. Fuat'ın ilkokula kayıt yaptırmasıyla başlar. Kayıt için gerekli evrak, kıyafet ve diğer unsurlar bir çocuk kalbinin yaşayacağı heyecanla tasvir edilir. İlk defa bir fotoğrafçıda fotoğraf çektiren; korku, kaygı ve sevinçler arasında gelgit yaşayan M. Fuat nihayet okula başlar.

Okul, M. Fuat'a yeni bir dünyanın kapılarını açar. İlk bölümde bahçe kapısındaki hademeden okul müdürüne, öğretmeninden sınıf arkadaşlarına kadar herkes ayrıntılarıyla aktarılır. Okuyucu, M. Fuat'ın babası üzerinden yaptığı çarşı tasviri, ahilik kültürü, esnaf ahlakının yanında annesi çevresinde gelişen olaylar üzerinden de komşuluk ilişkileri, dayanışma ve kadının gündelik hayattaki rolü gibi konularda bilgi sahibi olur.

Eserin ilerleyen bölümlerinde kışın gelmesi ve M. Fuat'ın kardeşi Vecihe'yi kaybetmesi konu edilir. Ölüm ve ölüm etrafında gelişen olaylar; etkileyici tasvirler ve bilinç akışı yöntemiyle okura sunulur. Vecihe'nin ölümü ailenin bütün fertleri üzerinde uzun yıllar sürecek bir etki bırakır.

Kitapta, çok zengin bir yöresel oyun külliyatı olaylarla harmanlanarak aktarıldıktan sonra M. Fuat'ın korkulu rüyası ve toplumsal değişimin de sembolü olan plastik top ortaya çıkar. Çapıt topla oynarken hiçbir endişe taşımayan M. Fuat, komşularının oğlu Osman'a alınan plastik topun patlama ihtimali üzerine oyundan dahi kaçır hale gelir. Öyle ki plastik topun patlaması veya çalınması M. Fuat'ın rüyalarına dahi girer.

Eserin ikinci bölümü diyebileceğimiz plastik topun gelişi bölümünden sonra okuldaki öğretmenin değişimi, M. Fuat'ın ikinci sınıfa geçmesi ve çıraklık dönemindeki olaylar konu edilir. Bu bölümde "çocukluk" ve "çıraklık" ile bağlantılı anılar üzerinden şehir kültürü, gelenekler, uygulamalar hakkında bilgi verilir. Eserin sonuna doğru plastik top tekrar M. Fuat'ın rüyalarına girer. Topun patlaması veya çalınması korkusu M. Fuat'ı o denli tedirgin eder ki artık Osman'a görünmek istemez.

Bir gün Osman'la gönülsüz bir şekilde top oynarken başka mahallenin çocukları tarafından top kaçırlır. Büyük bir telaş yaşayan M. Fuat ve Osman çaresiz kalırlar. Hatta Osman, bu durumdan M. Fuat'ı sorumlu tutar. M. Fuat bu durumun verdiği üzüntü ile düşünürken annesi onu uyandırır. Olayın bir rüya olduğunu anlayan M. Fuat'ın sevinci benzersizdir. Bir daha plastik topla oynamaya tövbe eder ve "Çapıt top neyime yetmiyor!" mesajıyla eser biter.

2. İçerik Özellikleri

2.1. Anonim Halk Edebiyatı

Anonim halk edebiyatı, sözlü gelenek ortamında yaratılan, zaman içinde ilk yaratıcısının unutulmasıyla ondan bağımsızlaşan ve kuşaktan kuşağa aktarılırken yeniden üretilerek yaşatılan halk edebiyatı geleneği ve bu gelenekteki edebî metinleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Anonim halk edebiyatı ürünleri, İslamiyet öncesinde yazıya aktarılan ilk örneklerinden günümüzde yaşamaya devam edenleriyle birlikte Türk edebiyatı ve halkbilimi disiplini içinde tarihsel sürekliliğe sahip olan önemli bir bölümü oluşturmaktadır (Oğuz vd., 2012: 132). Köprülü "Doğrudan doğruya folklore-yani halkbilgisi-denilen disiplinin tedkik sahasına giren anonim halk edebiyatı ile âşık edebiyatını mahiyetleri bakımından birbirinden ayırmak lazımdır." ifadeleriyle anonim halk edebiyatının mevkiini tayin eder (1999: 179).

Anonim halk edebiyatı ürünleri, İslamiyet öncesi şifâhî kültür döneminde teşekkül edip halk arasında sözlü bir şekilde aktarıldığından genellikle dış etkilere kapalı, mahallî ve yerel havayı teneffüs ettirecek mahiyettedir. Bu ürünler sanat gücü itibarı ile münferit yaratmalar seviyesine çıkamamışsa da millî karakterlerinden ötürü halk arasında yaygın bir kabule mazhar olmuştur.

Anonim olmaları ve sözlü kültür yoluyla yayılmalarından ötürü birtakım değişim ve dönüşümlere uğrayan türkü, mâni, ninni, ağıt, tekerleme, çocuk sevmeleri (okşamaları), bilmece, atasözü, deyim, alkış-kargış, masal, fıkra, efsane, halk hikâyeleri, seyirlik oyunlar anonim halk edebiyatı ürünleri olarak kabul edilir.

2.1.1. Manzum Ürünler

"Çapıt Top" adlı eserde tespit edilen manzum ürünler türkü, tekerleme, mâni ve hoyrattır. Yazar bu manzum ürünlerle ilgili bazen doğrudan bilgi verirken bazen de metnin kurgusu ve akışı içerisinde bu ürünlerin yöredeki icra bağlamlarına da temas etmektedir. Örneğin yazar, dayısının av merakından bahsederken dayısının beraber müzik yaptığı arkadaşlarından bahseder ve türkülerin icra ortamı hakkında bilgi verir (s. 104). Eserin başka bir bölümünde ise siyasi parti taraftarlarının maniler yoluyla atışmalarına yer verilir (s. 54).

2.1.1.1. Türkü

Türkü, kaynaklarda Türk sözcüğüne getirilen "ı" nispet ekiyle yapıldığı düşünülen, Türk sözcüğüyle ilişkilendirilen "Türlere mahsus bir beste ile söylenen halk şarkıları." şeklinde tarif edilmiştir (Güzel ve Torun, 2003: 169). Ahmet Talat Onay, halk şiirinde tür ve şekil üzerine yaptığı müstakil çalışmayla türkülerini ezgiden bağımsız bir şekilde ele almanın mümkün olmadığını ifade etmiştir (1996: 63; Oğuz, 2019: 52-53).

İncelediğimiz "Çapıt Top" isimli eserin birçok bölümünde Şanlıurfa halk müziği ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Yöredeki müzik kültürü, ünlü bestekârlar, icra mekânları ve zamanları çeşitli vesilelerle eser boyunca işlenmiştir. Bu kapsamda Şanlıurfa'da "*sapan harbi*"¹ olarak bilinen olayla ilişkilendirilen şu türküyü yer verilmiştir:

*"Harrankapı'da gezer
Sapanı belden çözer
Bizim oğlan düğünde
Marhama'dan [büyük mendil]² göz eder."* (s. 123)

Eserin bir başka bölümünde ise yazar kardeşi Vecihe'nin vefatı üzerine babasının zaman zaman aşağıdaki türküyü mırıldanarak gözyaşı döktüğünü aktarır:

*"Vecigilde [Vecihegilde] bir kuş var
Kanadında gümüş var
Vece getti gelmedi
Helbet [elbet] binda [bunda] bir iş var."*³ (s. 181)

1960'lı ve 1970'li yılların en önemli eğlence ve sosyalleşme mekânları olan yazlık sinema kültürü bağlamında da bir türkünün sözlerine yer verilmiştir. Eserin kahramanı M. Fuat'ın çocukluk döneminde gittiği bu sinemada aklında kalan en önemli sahne, başrol oyuncusu İsmail Dümbüllü'nün okuduğu "*Ha Bu Diyar*" adlı türküdür. Dümbüllü'nün sevdiğine okuduğu türkünün sözleri şöyledir:

*"Sarıldım bir beyaza
Ele bir yar sevmişem
Hem okuya hem yaza!
Ha bu diyar ha bu diyar
Ha bu di... Ha bu di... Ha bu diyar.
Eledir yar eledir
Aşkın beni söyletir
Almış yâri yanına
Hem sever hem söyletir.
Ha bu diyar ha bu diyar
Ha bu di... Ha bu di... Ha bu diyar."* (s. 361)

2.1.1.2. Tekerleme

Tekerlemeler, çocuk folklorunun ve halk edebiyatının üzerinde en az durulan ürünlerinin başında gelmektedir. Bünyelerinde taşıdıkları kültürel değerleri kuşaktan kuşağa aktaran tekerlemeler, dilde kıvraklık sağlayarak çocukların dil gelişimine katkı sunan türlerin başında gelmektedir (Duymaz, 2019: 8-9).

İncelediğimiz eser, dönem olarak yazarın çocukluk dönemini ele aldığından eser boyunca birçok tekerleme icra bağlamı ile birlikte verilmiştir. Bu kapsamda yazarın çocukluk döneminde Kuran kursuna giden talebeler ile okula devam eden öğrenciler arasında çeşitli sürtüşmelerin yaşandığı ve Kuran kursu talebelerinin, okula devam eden öğrencilere “*Mektepli...mektepli....g.tü direkli/okullu g.tü pullı*” (s. 88) şeklinde takıldıkları ifade edilmektedir.

Eserin muhtelif yerlerinde yazarın çocukken oynadığı oyunlarda söylenen şu tekerlemelere de yer verilmiştir:

“*Oooo!*
İnne [iğne] minne kirazı
Şemşik kuttik [kısa boylu] bir tazı
İt ossırdı, bit ossırdı
Yuvarlandı yere düştü
Tam tüz tımbelek elek fısss!” (s. 144)

“-*Adiy ne?*
-*Cin kabah!*
Derdiy ne?
-*Evlenmah!*
-*Niye evlenmiysen?*
-*Param yoh!*
-*Hırhızlıh et!*
-*Asarlar!*
-*Nerde?*
-*Karacadağ'da!*
-*Karacadağ'ın nesisen?*
-*Bilbiyem!*
-*Öt bahım!*
-*Şak şaka lillo... Heciheci babaa!.. Şakşaka lillo... Heciheci babaa!”* (s. 145)

“*Üşüdüm, üşüdüm,*
Yola küncü [susam] daşıldım,[taşıldım]
Künciyi elımden aldılar,
Benı yola saldılar,
Yolda bir elma buldım
Elmayı tata verdim
Tat biye darı verdi
Darıyı kuşa verdim
Kuş biye kanat verdi
Kanatlandım uçmağa
Hec kapısını açmağa
Hec hec hec daşı
Benım babam subaşı
Seniy babay odabaşı
Odabaşının kızları
Eteğimde kozları
Kırdım yıdım [yedim] kozını
Öptüm ela gözünü
Vezırı pıçahladım
Kızını kucahladım” (s. 145-146)
“*Akdeniz, Karadeniz, karnemizi isteriz; eğer zayıf olursa cır cır yırtarız.*” (s.301)
“*Çağala, bağala, herkes evine dağala.*” (s. 304).
“*Böğün bazar, gâvurlar azar, islamlar gezer.*” (s. 371)

2.1.1.3. Mâni

Mâni, genellikle 7'li hece ölçüsüyle ve "aaba" şeklinde uyak düzenine göre oluşturulan; seveda, ayrılık, aşk gibi konuları işleyen anonim nazım ürünüdür (Kaya, 2014: 40). Mâninin bir tür mü yoksa şekil mi olduğu konusu araştırmacıların üzerinde ittifak edemediği konulardandır.

Mânilerin icra edildiği ortamlar ve icraya zemin hazırlayan mâni söyleme geleneği açısından değerlendirildiğinde bu türün aşk, sevgi, özlem, ayrılık gibi konuları son derece yalın bir üslupla dile getirmesinden dolayı bu denli yaygın ve sevilen bir tür olduğu sonucu çıkarılacaktır.

İncelenen eserde geçen mâniler, yukarıda verildiği üzere mâni türünün temel özelliklerinin yansıtıran icra bağlamını aktarması ve yerel ağız özelliklerini göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

Örneğin 1957 seçimleri öncesinde İsmet İnönü'nün yaptığı bir Urfa gezisi sırasında Demokrat Parti'nin taraftarı olan kadınlar evlerinin damına çıkarak aşağıdaki mâniyi okurlar:

*"Kargalar kağır kağır
İsmet kulağıy [kulağın] sağır
Demirkırat [Demokrat Parti] kazandı
Çık dama haho çağır [feryat et]" (s. 54)*

Yörede takunya sözcüğünü karşılayan ve terliğin henüz yaygın olmadığı dönemlerde kullanılan "haphap" sözcüğü etrafında da şu mâniye yer verilmiştir:

*"Gelin çardahtan ener [iner]
Zilli haphapa biner
Körolası kaynana
Kızı kapıda dinner.[dinler]" (s. 76)*

Yazarın çocukluk döneminde şehir merkezinde dahi sıkça görülen hayvanlardan biri devedir. Yazar, o dönemin çocuklarının develere yaklaşarak ve onları kızdırmak amacıyla aşağıdaki mâniyi söylediklerini ifade ediyor:

*"Hop hop hop deve
Kulahları top deve
Sakız verdim çenedi [çiğnedi]
Marhama verdim oynadı" (s. 297).*

2.1.1.4. Hoyrat

Anonim halk edebiyatında bir nazım şeklinin ve Türk halk müziğinde bir türün adı olan hoyrat, Türk halk müziğinin uzun hava formunda okunan; başlangıç, meyan, karar ve karargâh ile dört aşaması olan; biçimine göre özel bir ezgili müzik biçimidir (Deniz, 2019: 234).

Şanlıurfa'da halk arasında yaygın olan "*Urfa'nın eşekleri bile makamla anırır.*" sözü yöre insanının müziğe olan yeteneğini ifade etmek için kullanılır. Şehir merkezinde veya taşrada dünyaya gözlerini açan bir çocuk, kendisini makam ve usul bakımından zengin bir müzikal ortamda bulur. Doğumdan ölüme kadar bütün geçiş dönemlerinde müziğin farklı türleriyle tanışan birey, bazen dinleyici bazen de icracı olarak konumlanır. İşte ninnilerle başlayıp cenazelerde kadınların "şivan" dediği ağıtları dinleyerek duyarlılık kazanan bir kulak, sıra gecelerinde takım arkadaşlarından dinlenen hoyrat ve türkülerle olgunlaşır (Kırmızı, 2021: 13).

İncelediğimiz eserde Şanlıurfa'nın geleneksel sohbet toplantılarından sıra geceleri ve dağ yatıları kapsamında söylenen aşağıdaki hoyrata yer verilmiştir:

*"Karşımda oturanlar
Az derdim artıranlar
Başıma çelenk tahsın
Bı [bu] dertten kurtulanlar...
Yara benden,
Ok senden yara benden,
Yolçı yolıya kurban,
Selam et yara benden" (s. 315-316)*

2.1.2. Mensur Ürünler

İncelenen “Çapıt Top” isimli eserde mensur ürünlerden bir tane efsane geçmektedir.

2.1.2.1. Efsane

Efsaneler; şahıs, yer veya hadiseler hakkında anlatılan, içinde olağanüstü öğeler barındırmasına rağmen inandırıcılık vasfı taşıyan, kısa ve konuşma diline yer veren anlatılardır (Sakaoğlu, 1980: 6).

Efsaneyi müstakil bir tür olarak ele alan araştırmacıların vurguladıkları ilk husus efsanedeki inanç unsurudur. Efsanenin dinden ve mitolojiden beslenmesi onu anlatan ve dinleyende olağanüstü öğeler barındırır da gerçekler üzerine kurulu olduğu intibahı uyandırmaktadır. Bu da beraberinde saygı ve sorgulanmazlığı getirmektedir (Kırmızı, 2021: 41).

İncelediğimiz eserde “dinî efsaneler” başlığında değerlendirilebilecek aşağıdaki efsaneye yer verilmiştir:

“Abdurrahman bin Avf hazretleri Peygamberimiz zamanında yaşamış ve cennetle müjdelenmiş on sahabeden biridir. İslam orduları ile Urfa'ya gelmiş ve burada şehit düşmüştür. Bu köyde bir uzvunun (eli veya parmağı) gömülü olduğu ve kendi ismi ile anılan camide bir türbesi bulunmaktadır.” (s. 216)

Eserin başka bir bölümünde ise “tabiatla ilgili efsaneler” bağlamında ele alınabilecek olan “*Kanlı Mağara*” (s. 313) efsanesine yer verilmiştir.

2.1.3. Kalıplaşmış Sözler

2.1.3.1. Bilmece

Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik türünden soyut kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde yakın-uzak ilişkiler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıp sözlerdir (Elçin, 2010: 607).

İncelediğimiz eserde mahalli ağız özelliklerini yansıtmak üzere şu bilmecelere yer verilmiştir:

Bi ifacih [ufacık] mil daşı, içinde begler başı, yiyülirse aş olur, yiyilmezse kuş olur. (s. 114)

Çarşıdan aldım sandıh, sandıhçılar yapamaz. İçersinde vardır boncuh, boncuhçılar yapamaz. İçinde vardır kâğıt, kâğıtçılar yapamaz. (s. 115)

Dağdan gelir lek kımin,[gibi] kolları bilek kımin, egılır su içmağa, bağıırır oğlak kımin. (s. 115)

2.1.3.2. Atasözleri

Atasözü, atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşan birtakım genel kuralların öğüt biçiminde veya hikmetli sözler olarak kalıplaşmış haline denir. Atasözleri ilk söyleyeni belli olmadığı, unutulduğu veya pek çok kişi tarafından aynı biçimde söylenme imkânına sahip oldukları için halkın ortak malıdır (Pala, 2002: 4)

İncelediğimiz eserde mahallî ağız özellikleriyle yöredeki sosyokültürel algıyı yansıtmak üzere aşağıdaki atasözlerine yer verilmiştir:

Çıktı fanıs [fanus], kalmadı ar namıs. (s. 71)

Nacarin kapısı sıımdan bağılıdır. (s. 94)

Ekmegi ekmekçiye ver, bi ekmek de fazladan ver. (s. 229).

2.1.3.3. Deyimler

Deyimler (tabirler), asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimeden kurulu bir çeşit dil ifadesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan gramer unsurlarıdır (Elçin, 2010: 642).

İncelediğimiz eser, deyimler açısından da çok zengin bir kaynak olmakla beraber eserde geçen bütün deyimleri çalışmanın hacmini genişletmemek açısından buraya almadık. Aşağıda verilen deyimler eserde geçen mahalli deyimlerdir:

Ceng etmek (Mücadele etmek) (s. 28)

Haran toran (Boş boş gezen insanlar için kullanılır) (s. 85)

Hasır çürütmek (Uzun süre bir yerde oturmak) (s. 134)

Gözün kuyusu mu var! (Bakmaya, görmeye doyum olmaz) (s. 134).

Fırt etmek (Kaçırarak, vuruşu denk getirememek) (s. 147)

Bahtına düşmek (Yalvar yakar yardım istemek) (s. 152)

Puç kesmek (Hareketsiz kalmak) (s. 225)

Gögün g.tü yırtılmak (Şiddetli yağmur yağmak) (s. 227)

Sabahın zottığı (Sabahın çok erken saati) (s. 227)

Pehkem etmek (Bir yeri sağlamlaştırmak, dayanıklı hale getirmek) (s. 229)

Madar beygiri gibi dönmek (Amaçsız bir şekilde dolaşmak) (s. 277)

Sülüsü kesilmek (Askerlik çağı gelmek) (s. 288)

Hamamın suyu kesilmek (Ortamın aniden sessizleşmesi) (s. 290)

2.1.3.4. Alkışlar/Kargışlar

Anonim halk edebiyatında alkış, karşıdaki kişinin iyiliğinin istendiğini gösteren; kargış veya kara alkış tam tersine söylenen kişinin kötülüğünü isteyen kalıp sözlerdir. Alkış, insanların kendileri, yakınları ve sevdikleri için iyilikler dileyen sözlerdir. Sözün temel hükmü dilek olduğu için cümle, isteği belirtecek bir kelimeyle tamamlanır. Kargışlar ise dilin doğal akışı içerisinde oluşturulan söz kalıplarıdır (Çıblak, 2005: 267).

"Çapıt Top" isimli eserde aşağıda geçen alkış ve kargışlar tespit edilmiştir:

Alkış	Kargış
<i>Allah herli</i> [hayırlı] <i>uğurlu ede!</i> (s. 25)	<i>Külüm, zıbılım başıya!</i> (s. 130)
<i>Ağbatı</i> [akıbeti] <i>Mısatafa'ya ola!</i> (s. 113)	<i>Son hemamın ola!</i> (s. 290)
<i>Allah sittar ede!</i> [korusun](s. 211)	<i>Öliy</i> [ölünü/cenazeni] <i>savıh</i> [suğuk] <i>sudan yıhayalar!</i> (s. 290)
<i>Allah ümürlü</i> [ömürlü] <i>ede!</i> (s. 228)	
<i>İbrahim Etem, könegi</i> [gömleği] <i>keten, bi itik</i> [kayıp] <i>itinmiş</i> [kaybolmuş] <i>bulınsın;</i> <i>ohuyam siye üç kulhuvallahı bi elhem</i> (s. 43)	

2.1.3.5. Lakaplar

Ansiklopedi ve sözlüklerde küçük farklarla fakat benzer şekilde değerlendirilen lakap, “*Bir aileye veya bir kişiye isminin dışında herhangi bir özelliğinden veya durumundan dolayı başkaları tarafından takılmış isim.*” (Kaya, 2014: 491) olarak tanımlanmıştır. Lakaplar; kişinin ailesi/sülalesi/soyu, anne-babası, mesleği, fizikî özellikleri, inancı, memleketi, etnik kökeni veya yaşanan herhangi bir olay gibi değişkenlere bağlı olarak kişiye verilir.

İncelediğimiz esere konu olan yıllar “Soyadı Kanunu”nun çıkmış olduğu döneme tekabül etmesine rağmen lakap geleneğinin toplumda etkisini kaybetmediği yıllardır. Yazar, eserindeki bütün kahramanlarını bir şekilde lakaplarıyla okuyucunun karşısına çıkarır. Bu kapsamda eser boyunca aşağıdaki lakapların geçtiği tespit edilmiştir:

Kako Mehemet (s. 34), Tütünçü Hacı Yusuf (s. 36), Kuttik Fato (s. 43), Uyanışlı Miçe (s.44), Babo (s. 47), Darıcı Miçe, Ayrançı Keddare, Şerbetçi Bozze Emmi, Kambır Felek, Dondurmaçı Osse, Leblebçi Miçe Emmi, Ayrançı Şuke (s. 49), Pabuççu Hacı Bekir, Dondurmacı Hacı Mahme, Aşşune Ahmet, İncirkuşu Abdurrahman, Leblebici Şih Müslüm (s. 58), Tırşo Ali Amca (s. 92), Kayısı Hatice (s. 101), Karakaş Kadir (s. 125), Kırtık Ali (s. 192), Topal Mame (s. 226).

2.2. Bayramlar/Törenler/Kutlamalar

Tarihin eski devirlerinden beri insanların hayatı üzerinde tesir uyandıran gün, ay veya mevsim dönümleri çeşitli anma ya da kutlamalara sebep olmuştur. Doğum, sünnet, evlilik gibi bireysel ya da Ramazan, Kurban gibi toplumsal olay ve gerekçelere dayandırılarak kutlanan günlerin yanı sıra millî kültürden tevarüs ederek bugüne gelmiş Nevruz, Hıdırellez gibi kutlamalar bu cümleden sayılabilir.

İncelediğimiz “Çapıt Top” isimli eserde de çeşitli bayram, tören ve kutlamalara yer verilmiştir. Bu kapsamda yazar aşağıdaki bilgileri vermiştir:

“Ramazan Bayramı sabahı her evde mutlaka bu pilav [üzlemeli pilav] ve yanında zerde pişirilirdi. Evin erkekleri sabahleyin sabah ve bayram namazı için evden ayrıldıklarında annelerimiz bu yemeğin hazırlıklarına başlardı... Namazdan çıkışın ardından mezarlığa gidilir, ahirete göçen yakınlar, komşular ve ulu kişilerin kabirleri ziyaret edilir hayır dualarda bulunulur ve kuşluk vakti eve dönülürdü. Babalarımız bazen o saatlerde bir komşuyu, bir akrabayı alır, sofrayı bereketlendirme ve dostluğu artırma amacı ile eve getirirdi.” (s. 209)

Eserin bir başka bölümünde günümüzde artık sembolik bir tarih olarak kamu kurumlarınca kutlanan 11 Nisan Şanlıurfa'nın Kurtuluş Bayramı kutlamalarına değinilmektedir. (s. 214) Eserin bağlamından bu bayramın geçmişte resmî kurumların yanı sıra halktan yoğun bir katılım ile kutlandığı anlaşılmaktadır.

Kitabın başka bir bölümünde de yazar yağmur duası törenine ve buna bağlı olarak çocukların gerçekleştirdiği “çömçe gelin” oyununa denk gelmiştir. Buna göre mahallenin çocukları kapı kapı gezerek aşağıdaki ezgi eşliğinde evlerden çeşitli yiyecekler toplamaktadır:

*“Çömçe gelin nar ister
Allah'tan rehmet ister
Bi koyun kurban ister
Balıklara yem ister
Ver Allah'ın veeer!
Bi yağmurdan bi sel!” (s. 318)*

Eserin bir bölümünde ise geçmişte 1 Mayıs'ta kutlandığı anlaşılan fakat günümüzde kutlanmadığı tespit edilen “Bahar ve Çiçek Bayramı”ndan bahsedilmektedir (s. 348) Eserde anlatıldığına göre bu bayramda öğrenciler bazen aileleri ile kırlara gidip piknik havasında bir gün geçirmektedir.

2.3. Sosyal Değerler, Sosyal Tipler, Stereotipler

Geleneksel yaşam tarzının devam ettiği, farklı etnik ve dinî grupların bir arada yaşadığı toplumlarda sosyal değerler, sosyal tipler ve stereotipler önem arz etmektedir. Kültür kadar kimliğin tanımlanmasında ölçü olarak kabul edilen bu hususlar; din, ırk, anlatı gibi etmenler ölçü alınarak bir grupta/toplumla/milletle ilgili hüküm vermenin aracı kılınmaktadır.

"Çapıt Top" isimli eserde bir sosyal değer olarak "*dayanışma*" kavramı en çok karşımıza çıkan değerdir. Eserde kışlık hazırlıklardan yemek yapımına, evlerin serilmesinden ekmek yapımına kadar birçok faaliyet imece usulü ile yapılmaktadır. Eserin konusunu teşkil eden yıllar buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makinesi, elektrikli süpürge gibi teknolojik aletlerin henüz yaygınlaşmadığı; ailelerin kalabalık aile yapısında olduğu yıllardır. Bu kapsamda öğün yemekleri dahi yardımlaşarak yapılmaktadır. Örneğin eserin bir bölümünde annesi M. Fuat'a:

— *Kah [kalk] hele kah! Yeri Hecce [Hatice] Dayze 'yi [teyzeni] çağır. Söle anam deyi tırtılı kıfte yapacağım, acığ bize gel,* (s. 42) ifadeleriyle komşusunu yardıma çağırmaktadır.

Eser boyunca farklı millet, topluluk ve gruplarla ilgili kalıp ifade, basmakalıp düşünce ve önyargılarla da karşılaşmak mümkündür. Yöredeki etnik ve dinî farklılıklardan hareketle stereotiplerin bir kimliğin tanımlanmasında ne kadar etkili olduğu örneklendirilmiştir. Bu kapsamda Ermeni, Kürt, deliler, din adamları, muhacirler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Kitapta, Osmanlı'nın yıkılış dönemindeki askerî ve siyasî hareketlerinden kaynaklı olarak Ermeniler "ihamet" kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Bu kapsamda Şanlıurfa'daki Ermeni doktorların Müslüman nüfusu azalsın diye yanlış tedavilerle birçok kişinin ölümüne yol açtığı anlatılmaktadır:

"*Kızamık gibi ateşli hastalığa yakalanmış Müslüman çocukların üstlerinin sıkı sıkıya örtülmesi uyarısında bulunurlarmış. Ateşi yüksek olan hasta böylece humma denilen bir illete düşer, ya felç olur ya da kişi kaybedilirmiş.*" (s. 170)

"*Emzikli annelere su içmemeleri; bulgur bamyaya, nohut yememeleri için uyarılarda bulunurlarmış. Hele annemden duyduğum, Ermeni karılarının söyledikleri bir söz şimdiye kadar hiç aklımdan çıkmamıştır. "Bamyaya aş, ilan başı!" Yani bamyaya aş yiyen, emziren bir ana, ha bamyaya yemiş ha yılanbaşı, ikisinin eşdeğerde olduğunu söylermiş.*" (s. 170).

Eserin başka yerlerinde de Ermeniler "ihamet" ve "zulüm" kavramlarıyla ilişkilendirilmekte, Müslüman ahalinin çektiği bazı sıkıntıların müsebbibi olarak kodlanmaktadır.

Eserde Kürtler ise güvenilir, dürüst ve ehli namus insanlar olarak betimlenmiştir.

"*Annem anahtarımızı çoğu zaman Kürt komşumuz bakkal İsmail Akkuş Amcaya bırakırdı. İsmail Amca çok güvenilir, dürüst, sevecen bir kişiliğe sahip komşularımızdandı.*" (s. 125-126).

Kitapta Çingeneler de daha çok hırsızlık gibi gayrimeşru işlerle ilişkilendirilerek aktarılmaktadır. Eserin kurgusu içerisinde bir çocuğun kaybolması üzerine aranan yerlerden biri de Çingene çadırlarıdır:

"*... O devirde bir karakol mevcut. Polis sayısı da ya üç ya beş! Emniyet alarında! Çeşitli yerlere baskınlar yapılıyor, surların dışındaki çingene çadırları aranıyor!*" (s. 193)

Eserde o günkü Urfa kamuoyunun yakından tanıdığı delilerden de bahsedilmektedir: Edo, Kir Casus, Benzinçi Ali, Mehmet Ali, Hesap Makinesi Ahmet, Mahmut Pehlivan, Deli Ahmet. Bu deliler velilik, zekilik ve zararsız olma özellikleriyle eserde yer almışlardır:

"*Deli Ahmet, müthiş bir matematik zekâsına sahipti. En karmaşık dört işlemi anında hesaplar ve söylerdi.*" (s. 213)

"*Kir Casus, çocukların ve bazı kendini bilmezlerin "Kirr Casus" diyerek hatta taşıyarak rahatsız ettikleri ahlında bir kalenderi dervişi olan Mehmet Mustafa'dan başkası değildi. Bazı zamanlar Diyarbakır'da görüldüğü olurmuş.*" (s. 213)

2.4. Geçiş Dönemleri

Geçiş dönemleri, bireysel ve toplumsal törenleri içine alan; kişinin birey olarak yaşamı boyunca yaş basamakları göre sıralanan işlemlerdir (Boratav,1984: 5). İnsan yaşamının üç önemli geçiş dönemi vardır: doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler (Örnek, 1977: 131).

“Çapıt Top” isimli eserde geçiş dönemlerinden doğum, evlenme ve ölüm çevresinde gelişen pratiklere dair örnekler tespit edilmiştir. Bunlardan doğum ile ilgili olanları şöyle sıralayabiliriz.

Şanlıurfa yöresinde kadın veya erkekten kaynaklı olarak çocuk sahibi olamayanlara “körocak” denir. Bu bağlamda eserde komşularının durumuna temas edilir:

“Münip Amca ile Saadet Teyze'nin çocukları yoktu. Yani körocaktılar.” (s. 417)

Eserin kahramanı M. Fuat'ın, evlerinin kilerinde yer alan gıda ve mutfak eşyalarını sayarken hamilelik döneminde bazı gıdalara karşı düşkünlüğü veya bazı yemeklerden tiksinimeyi ifade eden “aş erme” kavramına temas ettiğini görürüz:

“Zerzembelerimizin [kiler] duvarlarını çevreleyen raflarda kavun, karpuz, nar gibi meyveler de dizilir, bu yiyecekler kış aylarında misafirlere ikram edilirdi. Kışın bulunmayan bu meyveler ayrıca “yerik yeriye”[aş eren] kadınlara, içi çeken hastalara gönderilirdi.” (s. 62)

Eserin başka bir bölümünde ise hamam kültürüne temas edilirken geçiş dönemlerinden doğum da işlenir:

“Doğumdan sonra kırkı çıkanlar “doğdu hamamı”na götürülürdü.” (s. 281)

Geçiş dönemlerinden bir diğeri olan evlenme ve evlenme ile ilgili pratiklere de eserin kurgusu içerisinde farklı bölümlerde temas edilmiştir. Örneğin kız çocuklarının evlenme yaşı ile ilgili şu bilgiler verilmiştir:

“Anne ve babalar kız çocuklarını sokağa, çarşı pazara bırakmaz gelinlik çağına geldiklerinde ise munasip biriyle evlendirirlerdi. Bu yaş düzeyi genellikle 14-15 yaşlarıydı. Bu çok önceleri de öyleymiş. Mesela benim annem 15, kayınvalidem ise 14 yaşlarında iken gelin olup yuva kurmuşlar.” (s. 39)

Eserin bir bölümünde yazarın ailesinin de dahil olduğu bir grupta kız istemeye gidilir ve mahallî birçok ritüel gerçekleştirilir. Kız tarafının nazlanması, akrabalara danışılması yöresel ağız özellikleriyle kahramanlarca işlenir:

“Vallah Bekir! Ahır [sonunda] bize bi şey söylemediler. Cuğap [cevap] da etmediler. Hele bize bi kaç gün müseede edin, emmilerine, dayılarına, kardaşlarına bi sölyah dediler.” (s. 117)

Kız tarafından yakın akrabaların onayı alındıktan sonra ve talepleri kabul edilip yerine getirildikten sonra bir nevi teşekkür ziyareti olan “sakal öpümü” geleneği de eserde şu cümlelerle geçmektedir:

“... Annemden bu yaşıma kadar duyduğum en ilginç bir cümle ile şaşkına dönmüştüm. Babama, — Bekir unitma! Yarın gece “sekel öpümü”ne gideceğış ha!” (s. 118)

Eserde, nişanlılık sürecinin Şanlıurfa yöresinde nasıl geçtiğine dair ipucu mahiyetinde birtakım bilgiler de verilmiştir:

“Urfa'da Ramazan ve Kurban bayramlarında özellikle nişanlı ve gelinlik kızlar başta olmak üzere bayanlar ve çocukların binmeleri için avlularında salıncak kurulan evler vardı... Nişanlı ve sözlü kızlar, yeni gelinler kadın akrabaları ile birlikte oğlan evi tarafından leyli evine davet edilir, bir bayram ve şenlik havası içinde leylielerde sallananların ücretleri ise oğlan evi tarafından ödenirdi.” (s. 325)

Düğün öncesinde damattan bahşiş almak için gelinin duvağını kaçırmak da eserde işlenmiştir:

“Bugün “duvak günü”ymüş. Ben de gelinin duvağını kaçırp damada ulaştırıp bahşiş alacaktım.” (s. 155)

Düğün sonrası yapılanlar uygulamalar da eserde kendine yer bulmuştur:

“Gerdek gecesinin sabahında damat, arkadaşları tarafından güveyi hamama götürülürdü. Damadın oturacağı taht önceden zeytin dalları ve mumlarla süslenirdi.” (s. 282)

Geçiş dönemlerinden sonuncusu olan ölüm ve ölüme dair pratik, uygulama ve inanışlar da eser

boyunca karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda halasının oğlunu kaybeden kahramanın betimlediği manzara yörede ölüm anında yaşananlarla ilgili fikir verici mahiyettedir:

"Kadınlar canhıraş sesler çıkararak saçlarını yoluyordu! Avuçlarında topak topak saçlar görüyordum. Tırnakları ile açık göğüslerini tırmalayarak kanlar akıtıyorlardı." (s. 46)

"Ağıtıcı kadınlar ölü yakınlarını nasıl daha çok ağlatırız, şivan ettiririz havasındaydılar. İnanılmaz görüntüler sergiliyorlardı. Ölü sahibinden çok kendi üst başlarını yırtmalarına bir anlam verememiştim. Meğerki bunlar bir ücret karşılığı bu rolleri sergiliyorlarmış." (s. 47)

Eserin başka bir bölümünde ise yakın zamanda bir akrabasını kaybetmiş kimselerin bayramı nasıl geçirdiği tasvir edilmiştir:

"... Çünkü Vecihe'yi unutamıyorduk. Onun yokluğunun ilk bayramıydı. Dolayısıyla böyle durumlarda ev halkı bayram yapmaz, bir yere çıkmaz, teselli verme için gelecek olan eşi, dostu ve akrabaları beklerdi." (s. 212)

2.5. Giyim-Kuşam Unsurları

Giyim-kuşam unsurları bireyin kendini din, ırk, mezhep, meslek, yöre vb. açısından kodlaması ve statünün önemli göstergelerinden biridir. Bir toplumun giyim-kuşam özelliklerini din, iklim, coğrafya, eğitim, moda vb. unsurlar belirler. Geleneksel Şanlıurfa mahallelerine baktığımızda giyim-kuşam unsurlarının mahremiyetin bir yansıması olarak hem sokaklarda hem de evlerde farklı görünümde karşımıza çıktığını söylemek mümkündür (Ekinci ve Şenel, 2020: 159-160).

İncelediğimiz "Çapıt Top" isimli eserde de giyim-kuşam özellikleri farklı bağlamlarda okuyucuya sunulmuştur. Örneğin kitapta çocukların giyim-kuşam özellikleriyle ilgili şu ifadeler yer verilmektedir:

"Kışın çok kalın giyinirdik. Et canımıza "hallave"den [kalın kumaş] dikilmiş iç gömleği giyer onun üstüne zıbin ya da frenk köyneği, [gömleği] en üste de sıhma [yelek] giyerdik. Sıkımlar bir nevi zırh görevi görürdü. İki kumaş arasına yün de döşenirdi. Bu giysi bizi soğuktan korurdu. Kış boyu sıhmasız gezmeydik." (s. 129)

Erkelerin giyim-kuşam özellikleri ise yazarın ve kahramanın babası ve çevredeki esnaflar üzerinden betimlenmektedir:

"Halka ve esnaf kesime gelince bu kişiler sekiz köşe kasket giyerlerdi. Kasketin sekiz köşesinden her bir köşenin bir anlamı vardı. Bunlar: cömertlik, mertlik, dürüstlük, yiğitlik, çalışkanlık, misafirperverlik, alçakgönüllülük ve vatanseverlikti." (s. 35)

"Marhamaların çeşitli işlevleri vardı. En baştaki görevi çarşı pazardan alınan nevalenin onunla taşınması idi. Bununla terleyen yüzler, başlar silinir abdest alındıktan sonra kurulanma için de kullanılırdı." (s. 59)

Şanlıurfa evlerinde kadınların kendi alanlarında kurdukları ve hayat denilen bir yaşam alanları vardır. Bu hayatlı evlerin mimarisi adeta kadının rahatça hareket edebilmesi için tasarlanmıştır. Yöredeki geleneksel evlerde haremlik-selamlık denilen bölümler de bulunmaktadır. Selamlıktan haremlığe geçildiğinde mahremiyetin boyutları artmaktadır. Mahallede başlayan mahrem, makrodan mikroya aşama aşama sokağa, sokaktan çıkmaz sokağa ve oradan da eve geçmektedir ve evin odalarında kendi içerisinde derecelenmektedir (Ekinci ve Şenel, 2020: 162).

Eserde kadınların giyim kuşamı genellikle yazarın annesi üzerinden tasvir edilmektedir. Örneğin konfeksiyon kıyafetlerin henüz yaygınlaşmadığı dönemlerde terzilerin evlere geldiğini şu satırlardan öğreniyoruz:

"Kadınların çarşıya çıkması, mağaza, terzi diye dolaşmaları pek ayıp sayılırdı. Onun için o vakitler birçok hizmet kadının ayağına giderdi." (s. 35)

Kadınların evlilik çağı ve bunun sembollerinden olan "fitaya girmek" [örtünmek] âdetinden ise aşağıdaki satırlarda bahsedilmektedir:

“Anne ve babalar kız çocuklarını sokağa, çarşı pazara bırakmaz gelinlik çağına geldiklerinde ise münasip biriyle evlendirirlerdi. Bu yaş düzeyi genellikle 14-15 yaşlarıydı... Okula gönderilen kız çocukları ise okuma ve yazmayı öğrendikten sonra okuldan alınır, fitaya konulurdu.”(s. 39)

“O zamanlar kız çocukları yedi sekiz yaşlarında fitaya girerler, gelinlik çağına geldiklerinde ise kara çarşaf giyerlerdi. Daha ileriki yaşlarda, yani ellili yaşlardan sonra ekserisi ehram örterdi.” (s. 69)

2.6. Oyun/Eğlence

Çocukların hayatlarındaki temel eğlence kaynaklarından olan oyun kavramı da incelediğimiz eser boyunca yer yer temas edilen kültürel unsurlardan biridir. Kitabın kurgusu üzerinden somutlaşan tema, bir oyun aracı olan topun değişimi üzerinden toplumsal değişimin tasvir edilmesi olarak kabul edilebilir. Eserde çocuk oyun ve oyuncaklarının yanı sıra büyüklerin eğlencelerine de temas edilmiştir.

Eserde oyun/eğlence ile ilgili hususları üç grup altında toplamak mümkündür. Birinci olarak dönemin çocuk oyunları eserin kurgusu ve dönemi ile bağlantılı olarak üzerinde en çok durulan husustur. Bu kapsamda *“koza kırık, çelik çibih, gülle peste, çındır pır”* (s. 147), *“birdirbir”* (s. 221), *“dello daş”* (s. 225), *“dello bir”* (s. 254), *“çizgi oyunu, el el üstünde”* (s. 388) gibi oyunlar eserde sıkça geçmektedir.

Eserde kendisine yer bulan yetişkinlerin en önemli eğlenceleri ise geleneksel sohbet toplantılarından olan *“sıra geceleri”* ve *“dağ yatıları”*dır. Yazar, babasının sosyal hayat içerisinde arkadaşlarıyla eğlencelerinden bahsederken sıra gecelerine temas eder:

“Babam sıra gezerdi. Sıra geleneği o dönemlerde çok yaygındı... Haftada bir toplanırlardı. Bu toplantılarda memleket meseleleri, esnafların ihtiyaçları, problemleri, ticari durumları gibi konular konuşulur, kararlar alınır.” (s. 75)

Bir diğer sohbet toplantısı olan dağ yatısının ise ayrı bir bağlamı ve işlevi vardır:

“Urfa’da on, on beş gün, bir ay kadar dağda kalma, yani piknik yapma şekline “yatı” ya da “dağ yatısı” denilirdi... Bu yatılarda müziğe de çok yer verilirdi. Derenin bir yamacındaki mağaralardan okunan hoyrata diğer yamaçtaki mağaralardan cevap gelirdi.” (s. 314-315)

Eserde oyun/eğlence bağlamında temas edilebilecek üçüncü husus ise oyuncak yapımı ve oyun kültürüdür. Örneğin gülle oynama olarak bilinen misket oynamanın hem çocuklar hem de yetişkinler tarafından oynanan bir oyun olduğuna değinen yazar, misket yapımının da çocuk ve yetişkinlere göre farklılık arz ettiğini aktarır:

“Gülle bizim baş oyunumuzdu. Çeşitli yapılarda ve büyüklükte gülleler vardı. Yaşı küçük olanlar cıncık [cam] güllelerle oynardı. Demir gülleler de vardı. Büyükler ise taş güllelerle oynardı. Taş gülleler mermerimsi sert taşlardan yapılırdı. Günlerce emek verilirdi. Çekiçle yontulur, zımpara kâğıtları ile düzeltilir, yağa yatırılır ve sonrasında ise cevizle ovularak son şekil verilirdi.” (s. 321)

2.7. Dinî Ritüeller/İnanışlar

Halk inanışları, kişi ya da toplum tarafından kabul edilen, ilahî bir dinin bilinen kuralları ve öğretileri dışında kalan, ancak halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan, değer verilen ve gelecek kuşaklara aktarılan inanmalardır (Çıblak, 2005: 213).

Halk inanışları, kitabî din uygulamaları gibi belli bir mesnede dayanmamasına rağmen toplumda senkretik bir yapı oluşturarak yüzyıllarca uygulanma ve devam etme imkânı yakalamıştır.

“Çapıt Top” isimli eserdeki dinî ritüelleri/inanışları üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi olağanüstü yaratıklarla ilgili olandır. Yazar, evlerinin muhtelif yerlerinde çeşitli olağanüstü yaratıkların yaşadığına inanmakta ve bunların her birinin ayrı bir işlevi olduğunu ifade etmektedir:

“Zerzembede “hümbil”, [umacı] odun damında “öo”, [öcü] kuyuda “şubat karısı”, tuvalette de “üç harfliler” vardı. Büyüklerimiz bizi böyle inandırmışlardı... Bize “Git odun damundan şunu getir dediklerinde korkardık. Niye? Çünkü orada öo vardı. Zerzembeye gitmemiz istendiğinde korkardık! Niye? Orda da hümbil vardı. Kuyuya yaklaşmazdık, oradan her an şubat karısı çıkabilir, bizi kuyuya çekebilirdi.” (s. 64)

Kitapta en çok karşımıza çıkan hususlardan biri de inanışlardır. Sayı itibarı ile çok olduğundan Çapıt Top adlı kitaptaki inanışların geçtiği bölümleri şöyle sıralayabiliriz:

"Çünkü o zamanlarda kuş beslemek, kuşçuluk yapmak pek makbul sayılmazdı." (s. 103)

"-Vişşş! Oğlum! Göziyde gelenciğ çıkmış. Heç merak etme! Sıpirgiy [süpürgeyi] eliye al, ebdeshaniya get oyna, yırla! [türkü söyle] Hemın [hemen] geçer!" (s. 115)

"(Uykusu erken geldiğinden) Ellem, böğın çoğ yorulmuşsan. Kör elo [Ali] şimdiden boynıya bindi" (s. 140)

"Sabahları erken kalkın ve hemen sokak kapısını açın ki rızkımız içeri girsin! Geç kalkar ve kapıyı geç açarsanız rızık beklemez! Geri gider!" (s. 142)

"Geceleyin uykudayken yüzümüze şeytanın işediği söylenirdi. Bu nedenle her sabah yüzümüzün yıkanması gerektiği tembihlenirdi." (s. 165)

"Anam, "Oğlum dama çıh! Ha bu buğdaları serçelere sep [serp] yısınler. Böğın cumedir, sabaptır." [sevaptır] dedi." (s. 185)

"Annem eşkili basmak, çiçek bakmak gibi uğraşların uğursuzluk getireceğine inanıyordu." (s. 196)

"Çoğu kadın, "Anam! Bize çiçek mıçek heç düşmez! Bildır [geçen sene] konışıdan bi lökye [sardunya] şıtlı [fide, tohum] getirdim, kızımın eline yağ tavası devrıldı! Yaaa!" (s. 197)

"İptıda [önce] yağın kar it karıdır, pistır yınmez!" (s. 232)

"Sonradan anladığımızı göre güneş tutulması olmuş, teneke çalarak, silah sıkarak bu tutulma salimen bertaraf edilmişti" (s. 334)

Çapıt Top isimli eserde karşılaşılan uygulamalardan biri de kurşun dökme âdetidir. Genelde kendisine nazar değdiğine inanan veya üzerinde bir ağırlık olduğunu düşünen kişilerin yaptığı bu uygulama maden kökenli emlerin büyüsel nitelik kazanmasına bir örnektir. Eserde yazar, annesinin zaman zaman kendilerini ve babalarını büyük bir çarşafın altına toplayarak hatta son anda annesinin de başını çarşafın altına sokarak kurşun döktürdüğünü ifade ettikten sonra şu bilgileri vermektedir:

"Üzerlik otu başta çevrilirken şu tekerleme söylenirdi

Üzerlik,

Başında yeşil terlik

Üzerliksen havasan

Binbir derde devasan

Muhammed Mustafa'yı seversey

Keziy beliy [kaza belayı] savasan

O yanı kiş, bu yanı kiş

Her kım... göz etmişse

Gözine cahıla şiş." (s. 180)

2.8. Meslekler

Geleneksel meslekler bağlamında ahi örgütü ve ahilik, kökü eski Türk töresine bağlı olan ve Anadolu'da yüksek bir gelişim gösteren esnaf, zanaatçı, çiftçi gibi bütün çalışma kollarını içine alan bir esnaf ocağı, esnaf birliğidir. Bu kavram aynı zamanda esnaf teşkilatı içerisinde oluşturulan dostluk, arkadaşlık ve kardeşlik anlamlarındadır (Aslan, 2014: 6).

"Çapıt Top" isimli eserde insanların gündelik hayat içerisinde geçimlerini sağlamak için yaptıkları, usta-çırak ilişkisi veya belli bir eğitim sonucu edinilen çeşitli mesleklere de temas edilmektedir. Bu yolla o devrin sosyo-ekonomik tablosu okuyucunun gözünde canlanmakta, iktisadi hayatın günümüzle karşılaştırması yapılarak yaşanan değişim ve dönüşüm tespit edilebilmektedir.

Eserde birçok meslek geçmekle birlikte günümüze kıyasla değişimin ipuçlarını da veren şu hususlar dikkat çekicidir: Yazarın babası bir *kunduracı* (s. 56) olduğundan eserde sıkça bu meslek geçmekte ve

dönemin ahilik kültürü bu meslek üzerinden işlevsel hale getirilmektedir.

Kanalizasyonun olmadığı, içme suyu şebekesinin henüz yaygınlaşmadığı dönemde camilerin ve evlerin foseptik çukurlarını temizleyen ve bunları şehrin dışına taşıyan “*pohçu*” (s. 81) adlı bir meslek grubundan da bahsedilir. Hatta okula gitmek istemeyen çocukların aileleri tarafından “*Ohımayıp da pohçı mı olacaksınız!*” (s. 81) şeklinde azarlandığı ifade edilmektedir.

Kitapta temas edilen mesleklerden biri de “*nacar*”lıktır. O dönemde “*kaba nacarlar*” ve “*ince nacarlar*” olmak üzere ikiye ayrılan bu meslek erbabından kaba nacarların daha çok ziraat işlerinde kullanılan kürek sapı, döven, bel sapı, et tahtası, ekmek tahtası, kürsü gibi araçlar imal ettikleri; ince nacarların ise kapı, pencere, kerevit, tahta merdiven gibi araçların tamirini yaptıkları anlaşılmaktadır. (s. 162).

Eserde geçen dikkat çekici iki meslek de “*tenekecilik*” ve “*dam dellallığı*”dır. Lehim işleri ile uğraşan, çocuklar için tenekeden oyuncak yapan veya peynir basılan tenekeyi imal eden bu meslek grubunun en meşhur ustası ünlü gazelhan Tenekeci Mahmut Güzelgöz’dür. (s. 299) Dam dellalları ise dönemin emlakçıları için kullanılan bir tabirdir. O dönemde emlakçıların daha çok seyyar olarak hizmet verdikleri ve sokak sokak gezip ev satarken “*Kuyusuynaaan! Zerzembesiyneen! Dört oturacağıynan, iki çardağıynan, erşiyneen,[asmaısıyla] incir ağacıynan! Hekim Dede’de eev!*” (s. 300) diye pazarlama yaptıkları ifade edilmektedir.

2.9. Halk Mutfağı ve Sofra Ritüelleri

Mutfak kültürü ve sofraya ritüelleri, özellikle geleneksel yaşam tarzını devam ettiren toplumlarda cemaatleşmenin, sosyalleşmenin ve grup aidiyetinin önemli sembollerindedir. Yemekler, sofraya adabı ve mutfak kültürünün bağlamı içerisinde değerlendirilen hususlar; tarih, coğrafya, iklim, ekolojik çevre, etnik ve dinî farklılıklar gibi faktörlerin etkisiyle şekillenir.

Halk mutfağı kavramı, halkın kendine özgü olarak oluşturduğu ve geliştirdiği yiyecek ve içecek unsurlarının tamamını içine alan bir kavramdır. Dolayısıyla halk mutfağı kavramı, halkta karşılığı olan her türlü maddî ve manevî unsurunu kapsamaktadır (Diken, 2022: 474).

İncelediğimiz eserde de halk mutfağını; kullanılan malzemeler, yiyecekler-içecekler ve sofraya gelenekleri bağlamında üç başlık altında toplamak mümkündür.

Eserde yöresel halk mutfağı bağlamında kullanılan malzeme ve ürünler farklı bölümlerde sıralanmıştır. Örneğin yörenin avlulu evlerinde içinde yemek pişirilen, içerisinde “aş” (yemek), “çamaşır” ve “ekmek yapmak” için üç ocak bulunan tandırlık bulunmaktadır. Tandırlığın bitişiğinde zerzembe olarak bilinen kiler bulunur. Kilerin düzenini yazar şöyle ifade etmektedir:

“Zerzembemize dört basamakla inilirdi. Duvarlarının yere yakın olan kısımlarında en az on taka,[pencere] takaların üzerinde ise dört bir tarafa, biri büyük olmak üzere beş tane de küçük camhana [oyuk] yer alırdı. Bu takaların birinde pekmez küpü, birinde peynir küpü bulunurdu. Domates salçamızı da çinko kovalarda saklardık. İso ve tuz ise büyük çömlerle muhafaza edilirdi... Tavalar, sahanlar, kuşhanalar,[tencere] köfte leğeni, aş leğenleri, lengerler, tahta kaşıklar, melle,[kepçe] çömçe, kollu tas, havan yine zerzembedeki raflara yerleştirilirdi. Oklava, aktar ağacı, ekmek tahtası, ekmek selesi, kuru soğanların konulduğu kamıştan sepetler gibi çeşitli araçların da yeri zerzembeydi.” (s. 62)

Eserde geçen yiyecek-içecek ve diğer gıda maddeleri de yöre mutfağını kapsamlı bir şekilde yansıtmaya değerlidir. Yazar, öğrenciliği sırasında okul önlerinde satılan gıdaları şöyle sıralamaktadır:

“Ayrıca çeşitli noktalarda mevsimine göre akıt, palıza, karlamaç, ayran, biyan balı,[meyan kökü suyu] leymun şurubu, alıç, dağdağan, kaynamış nohut, lolaz, yeşil taze nohut, yeşil taze nohut, çiğdem, dondurma ve kaynamış mısır satan seyyar satıcılar olurdu.” (s. 49)

Eserde geçen yiyecek-içecek ve gıda maddelerini metnin bağlamı içerisinde sunmak çalışmanın hacmini genişleteceğinden bunları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Aya köftesi, tiritli köfte, dolmalı köfte, ağzı yumuk, ağzı açık (s. 59); hebbilmelik⁴ (s. 97); çiğköfte; küncülü kehke (s. 127); semsek, bişe, aya köftesi (s. 134); lolaz dırmığı, yumurtalı köfte (s. 137);

şorlak kavırğa, şire, pestil (s. 143); nişe helvası, kesme, balma üzüm (s. 159); çekçek, bastık, kesme (s. 234); lolaz, lebeni, marhuta (s. 235); külünce (s. 236); dağdağan, alıç, annep (s. 358); sögilme (s. 384).

Çapıt Top isimli eserde mutfak kültürü bağlamında temas edilen son husus da sofrta gelenekleridir. O dönemin beslenme anlayışı, sofrta gelenekleri, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumun halk mutfağı üzerindeki etkisine aşğıdaki satırlarda temas edilmiştir:

"Sofra yerde beklemezdi." (s. 72)

"Urfa'da kahvaltıda hatta onun dışında bile çay içme kültürü yoktu. Urfa'ya çay içme alışkanlığını doğuda Rus ve Ermeni zulmünden kaçarak Urfa'ya göç eden aileler yani muhacirler getirmişlerdi... Bizler sabahları ya dünden kalan yemekleri tüketir ya da mercimek çorbasıyla güne başlardık." (s. 83)

"Biz çocuklar o zamanlar çok iyi beslenirdik. Et boldu. Yoğurt, süt, peynir, pekmez, bal, yumurta ve kuru bakliyatlar, bütün bunların hepsi doğaldı. Pirinç nedir bilmezdik. Hep bulgur pilavı yerdik... Ekmeği evde yapar, pekmezle yapılan tatlılarla kışı üşümeden, hastalanmadan geçirdik." (s. 84)

"Çiğköfte Urfalıların haftada en az bir öğün yediğı, bilhassa ramazanda iftar sofralarının olmazsa olmaz nimetlerindedir." (s. 102)

"... Yemekler tabaklara servis edilmezdi. Tabak yoktu... Yemekler ister katı ister sulu olsun bir kaptan yenirdi." (s. 138)

"Et bol ve ucuzdu. Öyle ki etlerin kokmadan satılması için fiyatların bazen yarıya indirildiğine şahit olurduk." (s. 235)

2.10. Halk Hekimliği

Halk hekimliği ile ilgili uygulamalar, insanların çeşitli sebeplerle tıbbî uygulamalara başvuramadığı veya başvurmak istemediğı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Nazar değmesi, çocuk sahibi olamama; cin, peri gibi olağanüstü varlıklar yüzünden oluştuğuna inanılan felçlik, sakatlık vb. rahatsızlıklar; çocukların geç konuşması ve geç yürümesi gibi durumlar halk hekimliğine başvurma nedenleri arasında gelmektedir.

"Çapıt Top" isimli eserde dönemin berberlerinin halk hekimliği konusunda başvuru alan ilk kişiler olduğu ifade edilmektedir:

"Berber demişken, bunların görevleri yalnızca saç sakal kesmek değildi. Berberler aynı zamanda halk hekimi de sayılırlardı. Yüzde çıkan şark çibanlarına, başlarda oluşan saçkıran hastalığına, erken yaşlarda oluşan saç dökülmelerine merhem hazırlar hatta bazı küçük cerrahi operasyonlar (sünnet) yapıp, diş bile çekerlerdi." (s. 86)

Karın ağrısı ve sancılarda ise aktarlarda satılan ve o dönem çoğu evde bulunan "topalak" bitkisinin kullanıldığı ve ağrıyı/sancıyı kestiğı anlaşılmaktadır:

"Topalak aktarlarda satıldığı gibi bu bitkiyi ara sıra eşeğı ile sokaktan geçen yaşlı bir adam da bağırarak satardı... Annelerimiz yumrularını havanda döver, şekerli suya karıştırarak çocuklarına içirirlerdi." (s. 98)

Ocak kültü çerçevesindeki uygulamalar da eserde temas edilen halk hekimliği uygulamaları arasındadır. Baş ağrısı, korku, geceleri altını ıslatma, kâbus görme, geç konuşma, aşırı hareketlilik gibi rahatsızlıklardan kurtulmak için ocaklara gidildiğı ve okuyup üfleme ile bunların geçtiğine de değinilmektedir.

"Bir ara enseme bir yara çıkmıştı. Komşu kadınları bunun "demleğı" [egzama] olduğunu okutulunca geçeceğini söylemişlerdi. Hiç unutmam. Annemle birlikte mahallemizde demleğıye arpa sürerek okuyan Mustafa Hoca'ya gittik. Bu işlem birkaç kez tekrarlandıktan sonra yaralarım iyileşmiş beni rahatsız eden kaşıntılardan da kurtulmuşum." (s. 197)

2.11. Halk Mimarisi

Halk mimarisi; kültürel, sosyal, çevresel etkenlerle oluşmuş ve anonim bir tasarım sürecinden geçerek yöresel özellikleri ağır basacak şekilde biçimlenen mimaridir. Halk mimarisinin anıtsal bir amacı olmadığından bu anlayış çerçevesinde ortaya çıkan ürünler fonksiyoneldir.

Eserin anlatı çevresini oluşturan Şanlıurfa; taş duvarlar, tonozlu kemerler, düz damlar gibi inşa özellikleriyle sivil mimari örneklerinin özgün ve yaygın olduğu bir şehirdir. Bu bağlamda eserden hareketle halk mimarisine dair bilgileri şöyle sıralayabiliriz:

Yöredeki evler, Şanlıurfa'nın etrafındaki dağlardan getirilen "nahit" (s. 195) adı verilen taşlarla inşa edilmiştir. Korunaklı olması için duvarlarla çevrili ve hayat adı verilen bir avlunun içerisinde inşa edilen evlerin "oturma odası, zerzembe, odun damı, tandırlık" (s. 61) gibi bölümleri bulunmaktadır. Tuvalet ise avluda "mertekle örülü toprak dam" (s. 67) şeklinde inşa edilmiştir. Bazı evlerin bir duvarı komşu evin de duvarıdır ki bu ortak duvara sahip kişilere "him komşusu" (s. 242) denir. Bu komşular arasında dostluk, dayanışma ve yardımlaşma diğer komşulara nazaran daha fazladır.

Kapı tokmakları ile ilgili yazarın verdiği bilgiler zarafetin yanı sıra nezaketin de mimariye yansımaya örnektir:

"Çoğu evlerin kapılarında üç çeşit kapı çalacağı olurdu. Kapılar ister teneke ister ahşap olsun erkeklerin kullandığı tokmaklar ayrı kadınların çalacakları tokmak ya da halkalar ayrı olurdu. Çocuklar için kapıların alt kısımlarına yakın yerlerinde ve boylarının yetişeceği yükseklikte küçük demir halka şeklinde çalacakları bulunurdu. Bu tokmaklar bazen el şeklinde, bazen aslan, bazen kartal başı biçiminde olduğu gibi ejderha kafasına benzer şekillerde de olurdu. Erkekler en yukarıya monte edilen kaba ve gür ses çıkaran tokmakları, kadınlar sağ üst köşede asılı duran büyük demir halkaları, çocuklar ise en aşağıdaki küçük halkaları demir alınlıklara vurarak kapıda olduklarını belli ederlerdi." (s. 40-41)

Çimentonun henüz yaygınlaşmadığı dönemde "evlerin damları topraklı" (s. 182). Bundan ötürü "mertekli damlar akabilir hatta çökebilirdi" (s. 182). Damların kenarlarını çevreleyen ve yazları damda uyurken bir muhafaza görevi gören "cemel"ler (s. 383) neredeyse her evde inşa edilmiştir.

Mahalle mimarisinde en dikkat çeken detaylar tetirbe ve kabaltılardır. "Urfa'da çıkmaz sokaklara tetirbe denilir." (s. 24). Bu tetirbeler adlarını o çıkmaz sokakta oturan bir aileden ya da başka bir özelliğinden almaktadır: Hacı Hafızlar Tetirbesi, Vesveslerin Tetirbesi, Horoz Tetirbesi vb.

Mimaride bir örtü sistemi olan, yörede tonoz olarak da kabul edilen kabaltı; sokaklarda ya da iç mekânlarda kesme taştan örülmüş beşik ya da tonoz kemer olarak bilinmektedir. Şanlıurfa'da bu yapılardan kırk sekiz tane olduğu tespit edilmiştir (Közcü, 2016). Bu kabaltılar da tetirbeler de olduğu gibi genellikle bir ailenin adı ile anılmaktadır: "Mevlayıların Kabaltısı" (s. 419).

"Ataları Mevlevî tarikatına mensup olan "Erdem" ailesi bu sokakta oturdukları için bu kabaltı o ailenin lakabı ile anılırdı." (s. 419)

2.12. Halk Takvimi

Halk takvimi, herhangi bir yöre insanının temelde kültürel miras olarak edindiği, uzun süreli deneyimlere dayanan zaman-hayat ikilisinin bir dizgesi olarak tanımlanmaktadır (Koç, 2001: 82). Toplumların binlerce yıl öncesine dair bilgi birikimlerine ve deneyimlerine dayanan kültürel miras unsurlarından olan halk takvimi, birçok faaliyetin planlanmasında rehberlik edici bilgiler içerir.

İncelediğimiz eserde halk takvimi bağlamında işlenen unsurlardan biri gün isimleridir:

"1950'li yıllarda annelerimiz haftanın günlerini pazartesi, salı... olarak değil "isnayin, teleta, erbea, hemus, cuma, sep, pazar" olarak anarlardı." (s. 261)

Yukarıdaki bilgiyle bağlantılı olarak hafta başı kavramı da değişmektedir:

"Bugün heyecan dorukta! Çünkü bugün hafta başı. Yani günlerden cumartesi... Eskiden Müslümanlar cuma günleri, Hristiyanlar ise pazar günleri tatil yapmış... Hatta o zamanlar bile her pazar günü olduğunda "Böğün bazar, gâvurlar azar, İslamlar gezer." tekerlemesi dilimizde dolanıp dururdu." (s. 371)

Yöredeki evlerin damları çamurdan inşa edildiği için kış gelmeden önce, damların akmaması için mevsimsel bazı uygulamalar yapılmaktadır:

"Damlar sonbaharda ve kışın güneşli geçen günlerin ardından loğlanırdı. Acil durumlarda yağışlı

geçen günlerde de damın akmaması için loğlamaya ihtiyaç duyulurdu." (s. 227)

Sonuç

UNESCO tarafından 14 Ekim 2003 tarihinde Paris'te imzalanan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi; halk bilgisi yaratmalarının korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması için çerçeve bir metin oluşturmuş; buna dair uygulamaları taraf devletlerin uhdesine bırakmıştır. Bu kapsamda SOKÜM'ün sadece müzeleme, arşivleme veya yayın yapma gibi yollardan ziyade; geliştirme, kuşaklararası aktarma ve eğitim-öğretim programlarında yer bulma hedeflerine yönelik olduğu açıktır. Bu kapsamda sözleşmede taraf devletlerin toprakları üzerinde bulunan somut olmayan kültürel mirasın korunması, gelişmesi ve değer kazanmasının güvence altına alınmasına vurgu yapılmaktadır.

Halk kültürü ürünlerinin farklı bilim dallarının malzemesi olarak kullanılmasının dalgalı bir seyir takip ettiği, yaşanan devrin sanat anlayışı ve farklı değişkenlerin etkisiyle değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Divan şairlerinden günümüz edebiyatçılarına kadar folklor unsurlarından kurgusallıktan ziyade doğal bir yararlanma olduğu görülmektedir. Ancak zaman zaman edebiyatçıların ideolojik kaygılarla halka ve halk kültürüne yöneldikleri de olmuştur.

Bu çalışmada M. Fuat Kürkçüoğlu'nun kaleme aldığı "Çapıt Top" adlı anı-roman, içerdiği halk bilimsel unsurlar açısından değerlendirilmiştir. Kitap, 1956 yılında yazarın ilkokula başladığı dönemden itibaren 1950'li yıllarda Şanlıurfa'nın somut ve somut olmayan kültürel dokusunu zengin örneklerle ortaya koymaktadır. Yazar, kitap kurgusunu geçmişin kültürel değerlerinde yaşanan değişim üzerine kurduğundan günümüze gelmeden çocukluk dönemini detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Bunu yaparken "olaylar" ve folklor ürünlerine dair "bilgiler" at başı gitmektedir. Bir il envanterine kaynaklık edecek zenginlikteki bilgiler, olaylar zinciriyle roman kurgusu tadında okura sunulmaktadır.

Kitapta halkbilimi kadrolarına ait birçok bilgi nostaljik bir üslup fakat kuşaklararası aktarma kaygısı ile roman kurgusu içinde sunulmuştur. Eserin bir ilçe belediyesi tarafında basılması da yerel yönetimlerin SOKÜM'ün aktarımına katkı sunması bağlamında takdire ve dikkate değerdir.

M. Fuat Kürkçüoğlu'nun "Çapıt Top" adlı eseri, makalede sunulan veriler ışığında folklor ürünlerinin edebî eserler yoluyla aktarımına örnek teşkil edecek mahiyettedir. Bu bağlamda zaman dilimi veya kitaba konu olan yer değiştirilerek yeni eserler üretilmesi, karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasına imkân vermenin yanı sıra folklor ürünlerinin kuşaklararası dolaylı aktarımına katkı sunacaktır.

Sonnotlar

¹ Sapan harbi: Farklı mahallelerde oturan gençlerin gruplaşarak karşı mahalle gençlerine sapan taşı fırlatarak yaptıkları dövüş/kavga.

² Makalede geçen Urfa ağzına ait sözcükler eserde geçtiği şekilde aktarılmıştır. Bu sözcüklerin anlamları TDK'nin (URL-1) "tarama sözlüğü", "derleme sözlüğü"; M. Adil Saraç'ın "Urfaca Urfalica" adlı sözlük mahiyetindeki çalışmasından yararlanılarak çalışmada verilmiştir. Ayrıca bazı sözcükler, kendisi de yörede yaşamış olması hasebiyle ve yöre ağzını bilmesinden ötürü makalenin yazarı tarafından anlamlandırılmıştır.

³ Bu türkü Malatya yöresine ait "Gezmedim Yorulmadım" adlı türkünün sözlerinin uyarlanması ile oluşturulmuştur.

⁴ Hebbilmelik: Sözcük olarak "padişah ilacı" anlamında bir tamlamadır. Aynı zamanda mide ve bağırsak temizleyici olarak kullanılan bir aktar ilacıdır. Bağırsak bozukluğuna yol açtığından obur insanlara şaka yapmak için de kullanılır. Ancak çocuklar tarafından sevilerek tüketilen; pul biber, nane, toz halindeki limon tuzu ile yapılan karışıma da aynı ad verilmiştir.

Kaynaklar

Yazılı Kaynaklar

ARTUN, E. (2012). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.

- ASLAN, E. (2014). Ahi Örgütlerinden Urfa Sıra Gecesine Uzanan Bir Kültür Geleneği, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C. 1, S. 1, 5-15.
- BORATAV, P.N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ÇIBLAK, N. (2005). *Mersin Tahtacıları/Halkbilimi Araştırmaları*. Ankara: Ürün Yayınları.
- DENİZ, Ü. (2019). *Dârü 'l-Elhan Türk Halk Müziği Derleme Faaliyetleri ve Derleme Defteri*. Ankara: Akademisyen Kitapevi Yayınları.
- DIKEN, H. A. (2022). *Halk Ekonomisi Ve Geleneksel Mutfak Kültürü Bağlamında Kaz*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DUYMAZ, A. (2019). *Tekerlemeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- EKİNCİ, A ve ŞENEL, S. (2020). Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti: Urfa Örneği (1866-1895), *Mukaddime*, 11(1), 154-176.
- ELÇİN, Ş. (2010). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜZEL, A. ve TORUN, A. (2003). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAYA, D. (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KIRMIZI, Ö. (2021). *Efsanelerin İcra Bağlamı ve İşlevleri/Şanlıurfa Efsaneleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- KOÇ, T. ve KESKİN, N. (2011). "Uzunköprü"de Halk Takvimi ve Sıcaklık İlişkisi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, 1-15.
- KÖPRÜLÜ, F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: TTK Yayınları.
- KÖZCÜ, H. (2016). *Urfa Mimarisinde Kabatlılar*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- KÜRKCÜOĞLU, M. F. (2018). *Çapıt Top/1950'li Yıllarda Urfa'da Hayat*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- OĞUZ, M. Ö. (2009). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*, Ankara: Geleneksel Yayınları.
- OĞUZ, M. Ö. vd. (2010). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- OĞUZ, M.Ö. (2019). *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*. Ankara: Akçağ.
- ONAY, A. T. (1996). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev 'i* (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Akçağ.
- ÖRNEK, S.V. (1977) *Türk Halkbilimi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PALA, İ. (2002). *Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- SARAÇ, M. A. (2018). *Urfaca Urfalica*, İstanbul: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kütüphane Yayınları.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: M. Fuat Kürkcüoğlu, Şanlıurfa, 1950, Üniversite Mezunu, Emekli (Görüşme: 10.10.2022)
- KK-2: S. Sabri Kürkcüoğlu, Şanlıurfa, 1957, Üniversite Mezunu, Emekli (Görüşme: 25.12.2022)

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim T.: 10.01.2023)